

УДК: 373.303.4:028

Заліток Л.М.*

УКРАЇНСЬКІ ПЕДАГОГИ ПРО ВИХОВНУ РОЛЬ КНИЖКИ У СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО (ІЗ ФОНДІВ ДНПБ УКРАЇНИ ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО)

У статті проаналізовано праці українських педагогів, науковців, присвячених поглядам В. О. Сухомлинського на книжку як засіб виховання.

Ключові слова: книжка, виховання, погляди В. О. Сухомлинського, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

З 2003 року в Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського працює читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського, де розмістилася література, подарована родиною видатного українського педагога. Характерною рисою читального залу, є поєднання спадщини В. О. Сухомлинського, документів про його життя та педагогічну діяльність і матеріалів про впровадження ідей Василя Олександровича в практику роботи сучасної школи, що створює умови для комплексного дослідження творчості Добротворця.

Діяльність В. О. Сухомлинського (1918–1970) є особливим явищем в українській педагогічній думці ХХ ст., що протягом тривалого часу викликає інтерес багатьох учених, педагогів, громадських діячів і письменників як на батьківщині, так і за кордоном.

На основі багатоаспектного аналізу документів, які зберігаються у читальному залі Фонду В. О. Сухомлинського, ведеться робота по систематизації досліджень окремих складових педагогічної системи Василя Олександровича.

Метою нашого дослідження є здійснення аналізу праць вітчизняних педагогів, присвячених поглядам В. Сухомлинського на книжку як засіб виховання, задля осмислення ідей педагога в умовах сьогодення, можливості й доцільності їх творчого використання у навчально-виховному процесі закладів освіти та в роботі бібліотек.

Ще за життя Василя Олександровича в періодичних виданнях (районних, республіканських, загальносоюзних) з'являлися публікації, що висвітлювали досвід Павлівської середньої школи та особисту діяльність педагога як вчителя, директора школи і науковця. Журналістка і письменниця І. Печернікова у статті «Живой родник педагогики», надрукованій в «Учительской газете» (1964) описала традиції Павлівської школи: дарувати книжки в сім'ї та школі, створювати особисті бібліотеки школярів [20]. А в журналі «Народное образование» В. Проценко в публікації «В гостях у Сухомлинського» (1965) звернула увагу на особисту бібліотеку В. Сухомлинського, яка налічувала 27 тис. документів, що, живучи активним життям, служили не тільки педагогу, а й школярам і вчителям Павлівської середньої школи [23].

Після смерті В. Сухомлинського, 1970 р., розпочалось активне дослідження його спадщини, у дисертаційних працях висвітлювалися різні аспекти діяльності педагога, робились і перші спроби проаналізувати окремі положення науковця щодо роботи з книжкою (І. Гінтовт, Т. Кобржицької, К. Кривошеєнко, А. Резнік).

Так у статті «О культуре чтения» (1973) К. Кривошеєнко зазначала, що В. Сухомлинський вважав читання головним предметом у початкових класах і вимагав, щоб воно «продовжувалось» протягом усього періоду навчання в школі [10]. В іншій праці «В. А. Сухомлинский о самообразовании и работе с книгой» (1977) дослідниця наголосила, що педагог «ключем» до самоосвіти вважав практичні уміння читати, писати й працювати з книжкою, а в роботі школярів з книжкою виокремлював такі основні уміння: виділяти логічно закінчені частини прочитаного; встановлювати взаємозв'язок між ними; робити попередній логічний аналіз

тексту та одночасно осмислювати зміст прочитаного. К. Кривошеєнко довела, що цьому сприяло піклування В. Сухомлинського про створення особистої бібліотеки в кожного учня, у якій по закінченні початкової школи налічувалось не менше як 150 книжок, а в декотрих – по 400–500 [11].

А. Резнік у статті «Ничто не заменит книги» (1978) розкрив погляди В. Сухомлинського на безмежну віру у виховний потенціал книжки, зосередив увагу на таких основних питаннях: відбір книжок для читання, організація бібліотеки (особистої, сімейної, класної, шкільної), індивідуальна робота з книжкою. Автор зауважив, що головним у вихованні читача педагог вважав індивідуальну роботу з кожним школярем [24].

У публікаціях 80-х років певним чином висвітлювалися окремі ідеї В. Сухомлинського щодо використання книжки у виховному процесі. Так, у праці Є. Когана «В. А. Сухомлинский и книга», надрукованій у журналі «Народное образование» (1980), розкрита система роботи павлиського педагога з книжкою, доведено, що в основі багатогранної диференційованої, чіткої системи читання лежить ставлення до книжки як до найважливішої, вічної духовної цінності [7, с. 78]. На думку автора, заслуга В. Сухомлинського полягала в розробці основних принципів та методики використання книжки у виховному процесі учнів різного віку [7].

Цього ж року тодішній директор Павлиської середньої школи Г. Настасьєв у журналі «Семья и школа» опублікував статтю «Пусть дети дружат с книгой», де окреслив роботу педагогічного колективу, спрямовану на виховання в дітей любові до книжки. Автор звертався до досвіду В. Сухомлинського, який за 22 роки керівництва створив у Павлиській школі культ книжки [15, с. 12–13]. У «Чарівній паличці казкаря» (1980) Г. Настасьєв ділиться досвідом складання дітьми власних казок, який започаткував В. Сухомлинський [16].

У праці Н. Гончаренко «Думки В. О. Сухомлинського про самостійну роботу учнів з книжкою» (1983) розглядалось формування в учнів навичок самостійної роботи з підручником та іншими джерелами знань, вироблення в них уміння вчитися, яке формується у результаті тривалої, систематичної, цілеспрямованої діяльності педагогічного колективу протягом всього навчання у школі. Авторка зосередила увагу на чіткій послідовності цієї роботи в Павлиській середній школі, де вже в початкових класах формувались не тільки елементарні навички читання, а й уміння визначати головну думку прочитаного, складати до нього план, поділяти текст на абзаци, давати їм заголовки [5].

Важливими для нашого дослідження були матеріали науково-педагогічних конференцій 80-х років різного рівня, на яких висвітлювалась роль книжки як засобу виховання школяра в спадщині В. Сухомлинського. На обласній міжвузівській конференції, присвяченій 65-річчю В. Сухомлинського (Полтава, 1983)? доповідач Л. Крамущенко [9] розкрила роль книжки в емоційному вихованні школярів на уроках літератури на основі поглядів українського педагога.

На обласній науково-практичній конференції (Кіровоград, 1983) виступаючий В. Прежевозинський проаналізував роль літератури у вихованні громадянськості в школярів у спадщині В. Сухомлинського [22], а О. Бобир розкрив погляди педагога на роль художньої літератури в естетичному вихованні школярів [3].

У своєму виступі на республіканській науково-практичній конференції (Кіровоград, 1988) Т. Беленко висвітлював погляди В. Сухомлинського на роль художньої літератури у формуванні соціально активної особистості, наголосивши на особливостях її використання в умовах реформи школи. Доповідач звернув увагу на поради В. Сухомлинського про формування вміння правильно читати та розуміти художню літературу, від чого залежить рівень підготовки соціально зрілої та активної особистості [1]. На обласній міжвузівській науково-практичній конференції в м. Рівне (1988) В. Доманський окреслив ідеї педагога щодо ролі книжки в духовному житті дитини, зазначивши, що в Рівненській області досвід В. Сухомлинського активно застосовується в практичній діяльності вчителів і спрямований на підготовку дитини до емоційного усвідомленого читання [6].

Аналіз тематики виступів на конференціях 80-х років, присвячених В. О. Сухомлинському, свідчить, що в основному увага акцентувалась на ролі книжки в емоційному, естетичному і громадянському вихованні дитини, розглядався її вплив на формування соціально активної особистості в умовах реформи школи.

Питанню активізації ролі книжки в навчально-виховному процесі у спадщині В. Сухомлинського були присвячені і деякі дисертаційні дослідження 80-х років.

На нашу думку, варто звернути увагу на дисертації Г. Веденської (1980) і Г. Туюкіної (1984), як на одну з форм вивчення педагогічного доробку В. Сухомлинського. Г. Веденська, зокрема, досліджувала методику викладання літератури в школі. Вона зазначила, що педагог важливого значення надавав вивченню літератури як предмета, що сприяє розвитку мовлення, естетичному сприйняттю, вводить у світ літературних героїв, збагачує словниковий запас учнів, дає змогу сприймати світові надбання. Дослідниця констатувала, що проблема читання для В. Сухомлинського завжди перебувала в центрі уваги, оскільки від її розв'язання залежить не тільки літературний розвиток учнів, а й той моральний і духовний потенціал молоді, який визначає майбутнє держави.

Науковець виділила види позакласної роботи, які використовувались В. Сухомлинським як засоби пропаганди книжки (уміле рекламування списків книжок для читання, книжкові виставки, створення Кімнати думки, читацькі конференції, ленінські читання, диспути тощо) [4].

Г. Туюкіна спадщину В. Сухомлинського вивчала в бібліотекознавчому аспекті і дійшла висновку, що його практичний досвід доцільно повністю застосовувати в роботі сучасної бібліотеки. Вона з'ясувала, що педагог теоретично розробив систему керівництва дитячим читанням, мета якого – сформувати талановитого читача, здатного через книги пізнавати життя у всіх його проявах і в процесі читання виховувати, формувати самого себе. Як переконував В. Сухомлинський, формування талановитого читача, який відчуває потребу в читанні, насолоджується ним, відбувається тільки тоді, коли якісно викладається література в школі, бібліотека є джерелом духовної культури, діти беруть активну участь у позакласній літературно-творчій і художньо-творчій діяльності, а в сім'ях читаються книжки і є особиста бібліотека [27].

Отже, дослідники виокремлювали в спадщині В. Сухомлинського книжку як один із найбільш значущих засобів виховання особистості. Визнання педагогом виключної ролі книжки в моральному, естетичному і громадянському вихованні учнів, на думку науковців, визначило його погляди на характер викладання літератури в школі. Василь Олександрович відстоював ідею викладання літератури як мистецтва слова, акцентуючи увагу на розвитку почуттєвої сфери дитини, її емоційно-ціннісного сприйняття.

У 90-х роках інтерес до поглядів В. Сухомлинського, на відміну від багатьох інших педагогів радянської доби, не зменшився, а навпаки, зріс. Важливим свідченням цього є створення громадських організацій учителів, педагогів, метою діяльності яких стало вивчення, поширення та розвиток ідей українського педагога. У ці роки, за визначенням академіка О. Савченко [25], сформувався новий напрям в історії педагогіки – «сухомліністика», у межах якого зростає кількість публікацій, що висвітлюють життя, діяльність та окремі аспекти педагогічної системи В. Сухомлинського, у тому числі, роль і значення книжки у формуванні особистості.

Проблема керівництва дитячим читанням у спадщині В. Сухомлинського розглядалась у 90-х роках у дослідженнях В. Мартиненко «В. О. Сухомлинський про керівництво дитячим читанням» (1993) [13], «Читання і духовний розвиток молодших школярів» (1994) [14]. Авторка встановила, що процес читання в молодшій школі педагог нерозривно пов'язував з іншими важливими засобами виховання, навчання й розвитку: книжка і природа, книжка і праця, книжка та інші види мистецтва, книжка і літературна творчість. Значну увагу дослідниця приділила висвітленню ролі читання в оволодінні знаннями [14].

Нашу увагу привернули також статті О. Козир «Виховання «тяжіння до книжки» в педагогічній системі Василя Сухомлинського» (1999) [8] та І. Кулибчук «Книга як невичерпне

джерело виховання особистості дитини в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (1999) [12], що, розглядаючи повновартість книжки з позицій інноваційних зрушень у педагогіці 90-х років, наголосили на актуальності ідей В. Сухомлинського. Так, І. Кулибчук виділила в спадщині педагога чинники, згідно з якими книжка – джерело духовного збагачення дитячої душі. Серед них: володіння технікою читання; наявність «словесної скриньки»; копітка робота над словом; виразне читання книжки; свято Книги [12]. У публікації О. Козир насамперед висвітлювалась провідна роль читання в усій педагогічній системі В. Сухомлинського. Авторка виділила у поглядах педагога на художню книжку два чинники, за якими вона стає підручником життя, критерієм моральності: правильний вибір творів для читання та вимоги до вчителя як вихователя, що розуміє і використовує правильний засіб морального розвитку учнів [8].

Початок ХХІ століття ознаменувався появою нових досліджень, що стосуються педагогічних поглядів В. Сухомлинського на книжку та її значення у вихованні. Істотне значення для нашого дослідження має стаття Л. Пархети «Виразне читання в практиці В. О. Сухомлинського» (2001), присвячена аналізу різноманітних видів читання, які застосовувались В. Сухомлинським для забезпечення кращого сприймання, розуміння та усвідомлення учнями художнього твору. У системі учнівських читань, розробленій педагогом, автор виділяє й докладно характеризує виразне читання, без якого, за переконанням Василя Олександровича, неможливо виробити вміння вільно читати й глибоко розуміти прочитане [17].

У книжці Ю. Біланюк та А. Кохан «Штрихи до портрета Василя Сухомлинського» (2003) в окремому розділі «Роздуми в бібліотеці В. Сухомлинського» окреслено ставлення педагога до книжки як засобу виховання, описана особиста бібліотека В. Сухомлинського, акцентована увага на документах Кіровоградщини, що зберігались педагогом [2].

Ідеї В. Сухомлинського щодо виховних можливостей художньої літератури проаналізувала Н. Побірченко в своїй праці «Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури» (2004), в якій визначила основні підходи педагога до формування в учнів інтересу й шанобливого ставлення до книжки, прагнення зрозуміти її героїв з одночасним пізнанням самого себе; засвідчила глибоке розуміння педагогом сутності й важливості виховання книжкою [21].

Із сучасних дослідників творчості В. Сухомлинського досліджувана проблема певним чином висвітлена в дисертаціях Л. Пархети (2006), Г. Ткаченко (2000).

Вагомою для нашого огляду є дисертація Г. Ткаченко «Виховання школярів засобами слова у творчій спадщині В. О. Сухомлинського» (2000), в якій подано цілісний історико-педагогічний аналіз теоретичної та практичної діяльності В. Сухомлинського, спрямованої на виховання школярів засобами слова, висвітлено його літературно-педагогічну спадщину, проаналізовано форми (уроки казки, мандрівки до джерел думки і слова, уроки слова і почуттів, вечори читання улюблених творів та ін.), засоби (книжка, казка, пісня та ін.) і методи (бесіда, повчання, навіювання, роз'яснення, заохочення, роз'яснення моральної істини та ін.) виховання учнів за допомогою слова. Серед засобів виховання, які використовувались у Павлівській середній школі, дисертантка виділила книжку [26].

Не менш змістовною для нашого дослідження є дисертаційна робота Л. Пархети «Українська література як навчальний предмет у спадщині В. О. Сухомлинського» (2006). Науковець дослідила внесок українського педагога в теорію та практику вивчення української літератури в загальноосвітній школі, охарактеризувала його погляди на специфіку літератури як навчальної дисципліни. Вона наголосила, що зміст і характер роботи з книжкою у спадщині В. Сухомлинського визначаються завданнями часу та особливостями читацьких інтересів школярів різного віку. Авторка прийшла до висновку, що читацькі інтереси Василь Олександрович вивчав не ізольовано від духовного світу дитини, від її розумової, трудової, моральної діяльності, а в результаті взаємодії з навколишнім світом. Л. Пархета виявила оригінальність методики В. Сухомлинського в роботі з книжкою, яка полягає в тому, що до розв'язання цієї проблеми були залучені педагогічний колектив, батьки та бібліотекарі [18]. Проаналізувавши

форми роботи з позакласного читання в Павлівській середній школі, дослідниця визначила найбільш ефективні з них, а саме: виставки книжок; створення Кімнати думки та кімнати українського слова; читацькі конференції; літературні гуртки; диспути; театр казок; свята книги і рідного слова; екскурсії [18].

У статті І. Шевченко «В. О. Сухомлинський про читання як фактор навчання і виховання» (2008) з'ясовуються ідеї В. Сухомлинського про місце і роль навчання читання молодших школярів у виховному процесі, про методи і прийоми формування в дітей уміння вдумливо читати книжки [28].

Українська дослідниця О. Петренко у наукових розвідках та монографії «Проблема статево-рольової соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського» (2008) проаналізувала роль дитячої літератури у формуванні статево-рольової культури особистості. На думку науковця, через літературу дитина звертається до внутрішнього, ідеального світу, усвідомлює свої почуття та емоційні стани. Авторка зазначила, що читання творів, у змісті яких простежується гендерна стереотипізація, сприяє відтворенню дитиною стевотипової поведінки, притаманної дитячій діяльності. Адже, зазвичай, у дитячій літературі зафіксовані традиційні уявлення про мужність і жіночність. Через дитячий твір В. Сухомлинський вводив дитину у світ відносин між статями, проводив статево-рольову соціалізацію школярів, закріплював у їхній свідомості і поведінці статево-рольові установки [19].

Проведений аналіз праць вітчизняних педагогів, присвячених вивченню педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в контексті вивчення проблеми виховного потенціалу книжки дав змогу резюмувати, що учений покладав на книжку провідні функції в різнобічному розвитку дитячої особистості, збагаченні її духовного життя, широко використовував книжку в навчально-виховному процесі школи. Основною метою звернення педагогів до творчого доробку В. Сухомлинського було повніше й глибше оцінити його теоретичне і практичне значення, визначити нові способи реалізації ідей педагога в навчально-виховному процесі школи ХХІ століття, виробити практичні рекомендації щодо розв'язання освітніх завдань.

Список використаних джерел

1. Беленко Т. И. В. А. Сухомлинский о художественной литературе как факторе формирования социально активной личности / Т. И. Беленко // Идеи формирования гармонически развитой личности в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского и их творческая реализация в условиях перестройки общеобразовательной школы : тез. докл. респ. науч.-практ. конф. Ч. 1. – Кировоград, 1988. – С. 81–84.
2. Біланюк Ю. Ф. Штрихи до портрета Василя Сухомлинського / Ю. Ф. Біланюк, А. І. Кохан. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2003. – 60 с.
3. Бобырь А. В. В. А. Сухомлинский о роли художественной литературы в эстетическом воспитании / А. В. Бобырь // Проблемы формирования всесторонне развитой личности в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского и практике работы современной школы : тез. докл. науч.-практ. конф. – Кировоград, 1983. – С. 107–108.
4. Веденская Г. А. Проблемы преподавания литературы в школе в наследии В. А. Сухомлинского : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика преподавания литературы» / Г. А. Веденская. – Л., 1980. – 17 с.
5. Гончаренко Н. М. Думки В. О. Сухомлинського про самостійну роботу учнів з книжкою / Н. М. Гончаренко // Рад. шк. – 1983. – № 11. – С. 91–93.
6. Доманский В. А. В. А. Сухомлинский о роли книги в духовной жизни ребенка / В. А. Доманский // В. А. Сухомлинський – выдающийся педагог-новатор : тез. обл. межвуз. науч.-практ. конф. – Ровно, 1988. – С. 68–69.
7. Коган Е. Л. В. А. Сухомлинский и книга / Е. Л. Коган // Нар. образование. – 1980. – № 2. – С. 78–80.
8. Козир О. В. Виховання «тяжіння до книжки» в педагогічній системі Василя Сухомлинського / О. В. Козир // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : ХДПУ, 1999. – Вип. 10, ч. 1. – С. 105–109.
9. Крамущенко Л. В. В. А. Сухомлинский о роли книги в эмоциональном воспитании учащихся на уроках литературы / Л. В. Крамущенко // Творческое использование идеи А. С. Макаренко

- и В. А. Сухомлинского в формировании педагогического мастерства : тез. межвуз. науч.-практ. конф. – Полтава, 1983. – С. 67–68.
10. Кривошеенко К. О культуре чтения : (К 55-летию В. А. Сухомлинского) / К. Кривошеенко // Нар. образование. – 1973. – № 10. – С. 91–93.
 11. Кривошеенко К. В. А. Сухомлинский о самообразовании и работе с книгой / К. Кривошеенко // Нар. образование. – 1977. – № 1. – С. 81–83.
 12. Кулибчук І. М. Книга як невичерпне джерело виховання особистості дитини в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / І. М. Кулибчук // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. – Х. : ХДПУ, 1999. – Вип. 10, ч. 1. – С. 101–105.
 13. Мартиненко В. О. В. О. Сухомлинський про керівництво дитячим читанням / В. О. Мартиненко // Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського і розбудова національної освіти : тези міжнар. наук.-практ. конф. – Кіровоград, 1993. – Ч. 3. – С. 16–18.
 14. Мартиненко В. О. Читання і духовний розвиток молодших школярів / В. О. Мартиненко // Василь Сухомлинський і сучасність : наук.-метод. зб. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 141–144.
 15. Настасьев Г. Пусть дети дружат с книгой / Г. Настасьев // Семья и шк. – 1980. – № 12. – С. 12–13.
 16. Настасьев Г. Чарівна паличка казкаря / Г. Настасьев // Рад. освіта. – 1980. – 28 верес. – С. 3.
 17. Пархета Л. П. Виразне читання в практиці В. О. Сухомлинського / Л. П. Пархета // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3/4. – С. 233–237.
 18. Пархета Л. П. Українська література як навчальний предмет у спадщині В. О. Сухомлинського: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Пархета Любов Петрівна. – Умань, 2006. – 245 с.
 19. Петренко О. Б. Проблема статево-рольової соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського : монографія / О. Б. Петренко. – Рівне : РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191 с.
 20. Печерникова И. Живой родник педагогики / Ирина Печерникова // Учит. газ. – 1964. – 19 сент. – С. 3.
 21. Побірченко Н. С. Василь Сухомлинський: формування дитячої особистості засобами художньої літератури / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 5–12.
 22. Прежевозинский В. И. О роли литературы в воспитании гражданственности / В. И. Прежевозинский // Проблемы формирования всесторонне развитой личности в педагогическом наледи В. А. Сухомлинского и практике работы современной школы : тез. докл. науч.-практ. конф. – Кіровоград, 1983. – С. 13–14.
 23. Проценко В. В гостях у Сухомлинского / В. Проценко // Нар. образование. – 1965. – № 2. – С. 63–68.
 24. Резник А. «Ничто не заменит книги» / А. Резник // Библиотекарь. – 1978. – № 9. – С. 70–71.
 25. Савченко О. Я. Десять років Українській асоціації Василя Сухомлинського / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2000. – № 11. – С. 1–4.
 26. Ткаченко Г. М. Виховання школярів засобами слова у творчій спадщині В. О. Сухомлинського: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ткачук Галина Миколаївна. – К., 2000. – 203 с.
 27. Туюкина Г. П. Творческое наследие В. А. Сухомлинского – научно-педагогическая основа повышения эффективности руководства детским чтением в библиотеке : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 05.25.03 «Библиография и библиотековедение» / Г. П. Туюкина. – М., 1984. – 16 с.
 28. Шевченко І. А. В. О. Сухомлинський про читання як фактор навчання і виховання / І. А. Шевченко // Пед. вісник. – 2007. – № 3. – С. 59–61.

The article analyzes the works of Ukrainian teachers, scientists, dedicated to V. Sukhomlynskyi's views on the book as the mean of education.

Key words: book, education, attitudes, V. Sukhomlynskyi's views, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine